

EL CATOLICISME SOCIAL A MALLORCA: 1875-1900

Pere Fullana

0. Introducció

Voldria recordar que els paràmetres cronològics presuposats per aquest treball són purament convencionals. Hem escollit de 1875 a 1900 perquè coincideix amb la primera part de l'estudi que estam realitzant, i per abraçar també des de començaments de la Restauració.

Historiogràficament ha resultat sempre més fàcil per la història eclesiàstica estudiar la història local a partir de la biografia dels bisbes. Ells foren els autèntics protagonistes, impulsors de noves iniciatives, i per tant, també, el marc cronològic per enquadrar els problemes històrics. En aquest cas hauriem d'estudiar l'episcopat de M. Jaume (1876-1886) i de J.M. Cervera (1886-1897). De totes formes, cronològicament, els dos episcopats coincideixen amb el període que intentam abraçar.

La Història de l'església ha de quedar englobada en el marc de la història social, mai es pot fer d'un angle diferent. Ens agradaria poder fer una anàlisi més social, més crítica i totalitzant. Per això metodològicament, si bé encara estam fent un tipus d'Història més narrativa que interpretativa, volem tendir, una vegada coneguts els fets, a superar el purament positiu, i donar el pas a la interpretació, a donar el vertader sentit a la història que intentam conèixer.

Volem deixar clar que el moviment social catòlic és quelcom de complex. No es pot entendre únicament com a moviment obrer catòlic. Ni tampoc com a lluita de classes. És bàsicament antilluita, recerca d'harmonia social. Un intent de millorar la situació econòmica dels obrers, però no un moviment obrer pur, estricte i exclusivament proletari. Sempre ens queda el dubte sobre el vertader protagonisme catòlic. És difícil discernir si realment fou acció dels catòlics en el món social, o fou sols una iniciativa de la jerarquia eclesiàstica, o en tot cas, un intent de confessionalitzar determinades institucions ja existents. El dubte persisteix, probablement

perquè la resposta pot ser múltiple.

Es important advertir que la historiografia espanyola respecte al catolicisme social és abundant. Els replantejaments que s'han fet han estimulat, encara més, els estudis monogràfics, i han donat la possibilitat de comprendre el problema des d'una perspectiva més global¹.

1. Hipòtesi de treball

Quasi tots els historiadors de la Restauració, República i Guerra Civil a Mallorca coincideixen en la manca de monografies per conèixer la nostra història contemporània. Una d'aquestes és, sens dubte, la influència de l'església mallorquina en el món social i polític. Estudiar la ideologia del clergat i la seva actuació podia fer-se de moltes maneres i existeix material abundós als nostres arxius i biblioteques per estudiar-la, sobretot a través de sermons, novenes, missions populars, premsa, etc.

Fer un estudi de la influència del clergat en la política em va semblar un tant arriscat, d'entrada, per això vaig delimitar el treball amb un esquema més clàssic, més en consonància amb la historiografia existent.

El punt de partida era intentar detectar l'assoliment quantitatiu i qualitatiu de les obres socials catòliques a Mallorca, i comprovar si la importància genèrica que s'ha anat donant al tema corresponia a la realitat, o més bé eren tòpics acceptats i res més. Pere Xamena afirma:

*"Entre els catòlics sorgiren organitzacions obreres. L'any 1877 es fundà a Ciutat el Cercle d'Obrers Catòlics, que creà una societat de socors, una borsa de treball i una escola. A final del segle els cercles reviscolaren i es van estendre pels pobles"*².

J. Massot³ afirma, també, que és necessari un estudi monogràfic sobre el catolicisme social a Mallorca; i Pere Gabriel⁴ ja en la introducció a la seva obra deixa constància de no haver estudiat la importància del moviment obrer catòlic, que sens dubte és considerable en alguns moments.

Partint d'aquestes constatacions hem volgut conèixer d'aprop tota aquesta problemàtica, el seu context i les seves conseqüències per a la societat mallorquina contemporània.

2. Fonts Utilitzades

Voldríem distingir dues etapes molt diferenciades en el nostre treball. Una primera part, que fa referència als antecedents del moviment obrer catòlic. Aquest apartat només el resenyarem breument, i esperam desenvolupar-lo en altres ocasions. I una segona part que abraçaria des de 1875 a 1900, que és en realitat el que més interessava investigar. Volem deixar constància de ser un treball que està en procés d'investigació, i, per tant, pot tenir de tot menys definitivitat.

2.1. Antecedents

Aquest apartat fa referència a la sensibilitat social del catolicisme mallorquí abans de la Restauració. Ens referim, lògicament a les obres de Jeroni Bibiloni⁵ i

a les de J.M. Quadrado⁶. Certament tenen una gran importància en el marc de l'església mallorquina. Importància que han posat de manifest ja alguns historiadors⁷.

Com a font per conèixer el pensament dels catòlics d'aquesta època és importantíssima la premsa. En concret la consulta del setmanari "La Unidad Católica" (1869-1873), que fou el mitjà de comunicació de la "Asociación de católicos de Mallorca"⁸, entitat fundada a totes les diòcesis de l'estat espanyol (o pràcticament a totes) i que va tenir una gran influència social durant el Sexenni Revolucionari. Aquesta publicació no aporta excessius detalls socials, però al menys deixa entreveure quina va poder ser la preocupació dels catòlics moderats en un moment de tanta passió social.

La "Asociación de Católicos" va fundar a Ciutat l'any 1869 el "Círculo Católico", que serà un clar antecedent dels Cercles d'Obrers Catòlics, basta comprovar l'article primer del seus reglament:

*"El objeto que se propone la Asociación de Católicos a tenor del artículo 4º del Reglamento formado por la junta Superior: al establecer el Círculo Católico fue disfrutar de un local para celebrar en él sus asambleas, sus conferencias y explicaciones catequéticas, establecer sus escuelas, sus academias de música y demás enseñanzas útiles, según el espíritu de asociación, tener en él su gabinete de lectura y sus reuniones particulares de los asociados"*⁹.

El Cercle d'obers catòlics fundat a Ciutat el 1877 va ocupar l'antic local del Cercle Catòlic i va comprar fins i tot el seu mobiliari. Això ens clarifica, encara més la situació. El Cercle Catòlic o Local social de la "Asociación de Católicos" obeeix a les necessitats d'un moment determinat. Es un intent seriós d'associacionisme catòlic en una societat que s'ha pluralitzada i democratitzada gràcies a la constitució de 1869. Amb la Restauració aquestes obres perden el seu significat i deixen pas als Cercles d'Obrers Catòlics, que encara que mantinguin un esquema de fons semblant, intenten ser una resposta integradora de l'església en un moment històric nou¹⁰.

2.2 Fonts d'accés al catolicisme social de 1875 a 1900

a) ARXIUS

1. Arxiu Diocesà de Mallorca (ADM):

- Diari de Cancilleria dels diferents bisbes:
- + Diario del obispo Sr. Jaime de 1876 á 1886.
- + Libro 1º de Registro del Despacho diario durante el Pontificado del Excmo. é Ilmo. Sr. D. Jacinto María Cervera y Cervera, obispo de Mallorca 1886-1897.
- Documentació de les parròquies (fitxes disponibles).
- Caixes de "Asociaciones religiosas" (encara no sistemattizades).

2. Arxius Parroquials (AP)

- Arxiprestats (les parròquies on el rector era l'arxiprest en alguns casos conserven documentació específica).
- Parròquies: (bàsicament interessen els llibres d'associacions i els lligalls d'oficis entre la parròquia, el bisbat i les autoritats civils).

3. *Arxiu Secret del Vaticà (ASV)*

— Arxiu de la Nunciatura de Madrid (ANM): interessa perquè s'hi troba la correspondència entre els bisbes i el Nunci. Frequentment li comuniquen les diferents obres que estan duent a terme a la Diòcesi.

4. *Arxiu Municipal de Palma (AMP)*

— Negociat de Foment: allà es pot trobar bastant de documentació entre 1868 i 1874, però també n'hi ha de posterior.

5. *Arxiu Històric de Mallorca (AHM)*

— Respecte a les associacions es pot utilitzar el Cens Corporatiu fet durant els anys de la Dictadura de Primo de Rivera. Les que encara subsisteixen els anys 20 estan allà catalogades.

6. *Arxius particulars*

— Tenim a ma alguns arxius de capellans, esperam anar-ne trobant d'altres que ens podran ajudar entendre millor aquesta època.

— Alguns arxius d'institucions catòliques encara no hem pogut consultar-los. Ens referim en concret a l'Arxiu del Cercle d'Obrers Catòlics de Ciutat. El propietari actual no ens ha deixat consultar-lo.¹⁰

7. *Arxiu (o publicacions) de l'Institut de Reformes Socials*

La documentació que hem pogut localitzar per ara es troba als arxius municipals.

b) PUBLICACIONS

1. *Bolletí Oficial Ecclesiàstic del Bisbat de Mallorca (BOEOM)*

Es molt important, sobretot, per les pastorals dels bisbes, les circulars, notícies de la diòcesi, etc. Es una font importantíssima per entendre la vida de la diòcesi, detectar també a través de les normes, les preocupacions principals de la "élite de poder", la seva ideologia i les obres que al seu mode d'entendre eren les més importants¹¹.

2. *El Ancora:*

Les dues èpoques són molt importants: 1880-1890 i 1897-1900. Es un diari que de qualque manera reflecteix la mentalitat del clergat. Es l'organ oficiós del bisbat de Mallorca durant aquests anys. El diari ha estat qualificat d'integrista, i ho fou, però d'una forma moderada. M. Maura estava molt atent a que el diari no fos filial del diari integrista *El Siglo Futuro*. Els seus escrits no es poden comparar amb els de la premsa carlina o integrista, encara que alguns col·laboradors ho fossin comuns¹².

3. *El Católico Balear*

En el Congrés Catòlic Espanyol de 1889 es va decidir la fundació de periòdics catòlics d'informació catòlica, per superar les disputes entre els diferents bans catòlics. Els bisbes foren els encarregats de portar endavant la iniciativa. J.M. Cervera, aleshores bisbe de Mallorca va fundar "*El Católico Balear*" el 1890, i va desaparèixer a la seva mort el 1897.

El nou diari es antiliberal, però en la línia marcada per Lleó XIII i els bisbes espanyols, intentant superar les intransigències del periodisme catòlic mallorquí.

4. *Prensa Carlina* (1875-1888)

El 1888 és separaren entre carlins i integristes.

— El Bombo (1884)

— El Tambor (1884-1887)

5. *Prensa Integrista*

— El Centinela (1887-1890)

— El Suplemento (1890-?)

6. *Prensa Carlina* (1888-1900)

— La Tradición (1891-?)

7. *Boletín de la Academia de la Juventud Católica* (1884)

Surt a un moment en que fou elegit president de l'entitat el Marqués del Requer, cap dels carlins a Mallorca. La publicació bàsicament pretén donar a conèixer els escrits de les seves vetles literàries i culturals.

8. *El eco del Santuario* (1890-1891)

Publicació de caire literari, catòlic i cultural.

9. *La Esperanza* (1898)

Conté molt poca importància de caire estrictament social, però és molt important per entendre la mentalitat catòlica de final de segle.

10. *Mallorca* (1898-1901)

Publicació de caràcter literari.

11. *Mallorca Dominical* (1897-1901)

Encara que tengui un sentit d'orientació litúrgica, el fet que està dirigit per Bartomeu Ferrà hi dona un caràcter més obert i laic.

12. *Semanario Católico* (1888-1890)

Es l'òrgane del qual se servirà J. Miralles per impulsar una certa mentalitat social entre els catòlics illencs.

13. *La Almudaina* (1887-1952)

Es important la informació que ens aporta aquest diari que mai no va perdre el sentit de catòlic, encara que no feia pública la seva confessionalitat.

14. *Revista Popular* (1870-)

Dirigida per F. Sardà i Salvany, publicada a Sabadell, però manté una relació molt directa amb els clergues mallorquins. S'hi publiquen notícies sobre Mallorca i es lletgida molt a la nostra illa.

15. *Publicacions de caire local*

- El Agricultor Balear (1892-1894)
- El Pagés Mallorquí (1899-1904)
- Pla y Montaña (1898-1899)
- Revista de la Cámara Agrícola Balear (1899-1912)
- El Porvenir del Obrero (16 agost 1884-?)

16. *Publicacions de caire social*

- El Felanigense (1883-)
- El Manacorens (1889)
- Revista de Inca (1882-1889)
- La villa de Inca (1890-1893)
- Semanario Sóller (1884-)

17. *Prensa Anticlerical*

- La Lealtad
- El Republicano
- Las Baleares
- El Liberal Palmesano
- Unión Republicana
- etc.

18. *Altres Publicacions*

- L'Ignorància (1879-1885)
- En Figuera
- Museo Balear (1875-1878)
- Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana (BSAL) (1886-)

19. *Fullets, Reglaments, Conferències, etc.*

- Reglaments dels Cercles d'Obrers Catòlics, Escoles de Sant Josep, i altres societats de caire catòlic.
- Escrits socials, obres de l'època, etc.

3. Mentalitat Social dels Catòlics a Mallorca

3.1 L'Església mallorquina de la Restauració

Aquest apartat hauria de servir per enquadrar la mentalitat catòlica de l'època. Perquè servesqui de punt de referència direm, que el clero és abundós, amb una formació teològica acceptable, amb poca sensibilitat social, mentalitzat cada vegada més perquè fomenti l'associacionisme catòlic; visceralment antiliberal amb diversos i variats matisos. Mallorca ha estat vista per la historiografia com a focus d'integrisme i reaccionarisme, marcat per l'experiència contrarrevolucionària que varen viure els religiosos i el clero al llarg del segle XIX. Aquest és dominant i nombros a les zones rurals, antidemocràtic, favoridor de les classes dominants, disposat a lluitar i estar afiliats als "partits catòlics", preocupats pel culte, i per la qüestió econòmica prou preocupant a un moment de forta crisi econòmica general. En aquest

ambient es servien normalment de les “missions populars” com a bisturí per curar determinats mals socials o religiosos.

3.2 Mateu Jaume (1876-1886) i Jacint Maria Cervera (1886-1897) i la seva preocupació social

Desconeixem amb profunditat la mentalitat social del bisbe Mateu Jaume, sabem que va donar suport a la fundació del Cercle d'Obrers Catòlics de Ciutat i a la del de Manacor, i a la fundació de l'Associació de Sant Josep. La seva obra a Mallorca va comptar amb el sòlid suport del Vicari General D. Tomàs Rullan¹³, autèntic promotor i ànime de les associacions fundades durant el seu episcopat. A més el bisbe Jaume va comptar amb la col·laboració dels jesuïtes, instal·lats ja de forma oficial de nou a Ciutat¹⁴.

De Jacint Maria Cervera en podríem parlar més llargament. De les seves cartes pastorals en podríem treure un clar contingut social, preocupació que es posa de manifest en les obres que ell mateix va promoure amb l'ajuda del seu més íntim col·laborador Enric Reig i Casanovas. La seva mentalitat està en clara sintonia amb l'episcopat espanyol de l'època¹⁵. Va recolzar des del primer moment les iniciatives del Pare Vicent en matèria social¹⁶, i com veurem va viure preocupat perquè a Mallorca s'extenguessin les entitats de caire social¹⁷.

Respecte a la mentalitat del clero, cal tenir en compte que el Seminari és un focus d'integrisme, d'antiliberalisme, marcat per les lluites polític-religioses¹⁸. Ideològicament i intel·lectualment Mallorca no vivia d'esquena a les exigències de l'església del moment. Arriben moltes publicacions franceses, ja abans que Lleó XIII imposàs el neotomisme ja s'havia imposat al nostre seminari. Però en l'aspecte teològic i social la Revista Popular de Fèlix Sardà i Salvany és un poc el catecisme de gran part del clero mallorquí. Certament la majoria volia optar per una via mitja, marcada per D. Miquel Maura i Montaner, via que no abandona l'antiliberalisme predominant, encara que superi l'antinomia entre siglofuturistes i mestisos.

Es difícil en aquest moment fer una valoració de la mentalitat del clero, certament un bon botó de mostra poden ser les publicacions esmentades en el capítol anterior. Segons la difusió, duració i extensió d'aquelles es podria conèixer més d'aprop tot una mentalitat. El que és cert és que Mallorca no passa desapercebuda a nivell nacional, alguns mallorquins catòlics tindran una certa resonància: Joan Maura, bisbe d'Oriola, A.J. Pou i Ordinas¹⁹, Damià Isern...

Certament és difícil en poc espai definir un quart de segle. Caldria tenir present que la vida de la diòcesi es prou complex, i les preocupacions de caire social no són les més apremiants. Socialment i políticament es pot definir com un moment de fort desenvolupament de l'associacionisme religiós. Les confraries i obrieres com a únic espai de col·laboració dins l'església va deixant lloc a un nou tipus d'associacions: les revolucions, especialment la de setembre de 1868, va estimular els catòlics. Així començava a girar la vida social entorn també de diferents associacions de caire estrictament pietós.

Un altre factor a tenir present en aquest moment, són les agudes i intenses lluites entre els mateixos catòlics. Només aquest aspecte mereix un estudi monogràfic. Integristes i carlistes es disputen la puresa de programes i d'actuacions. Aquests no deixen d'atacar virulentament tots aquells que accepten el règim liberal sorgit de la Constitució de 1876. I així podríem continuar amb una llarga anàlisi. Basta veure les biografies de Mn. Antonia Mari Alcover per entreveure la situació²⁰.

4. Societats de socors mutus

Amb el pas de l'Antic Règim als sistemes liberals, l'Església va perdre l'exclusiva en el camp de la beneficència, l'ensenyament i l'assistència mèdica²¹.

L'entitat de Socors Mutus, com a tal, sorgeix de les confraries, germandats i gremis²², en un primer moment, amb la finalitat de remediare les situacions més desateses:

“Se trataba de agrupaciones en las que cada socio pagaba una cuota que le daba derecho a recibir unas prestaciones en caso de necesidad. Fueron autorizadas por Real Orden de 1839 y empezaron a constituirse al año siguiente.”²³

Lògicament es tractava, en principi, d'entitats obreres que posteriorment es van convertint en interclassistes, a mesura que les necessitats de la burgesia es van distanciant de les de la classe obrera. La seva importància, si bé es va desenvolupant a partir dels any 40, fins ben entrat el segle XX aconseguixen conviure amb els Cercles d'Obrers Catòlics, sindicats i altres institucions. Fins i tot les societats de resistència funcionen entorn a la cotització per un auxili mutu, la negociació amb els patrons i la resistència per defensar les conquestes obtingudes²⁴.

L'estadística de 1904 de l'Institut de Reformes Socials compta amb 1080 societats de Socors Mutus fundades entre 1840 i 1900. (Cal deixar constància com a l'estadística de l'Institut hi manca les Balears). De les esmentades el 38% son confessionals:

“Durante el reinado de Isabel II, no sólo se multiplican al ritmo del total, sino que la mayoría de las sociedades censadas que entonces se fundan son católicas en su denominación”²⁵

Entre els catòlics hi ha una forta tendència a secularitzar els noms de les societats (Caridad, Constancia, Esperanza, Conciliación). La major part eren societats de socors mutus per malaltia, que tenien com a finalitat “unirse i protegerse mutuamente los asociados en las enfermedades por medio de servicios personales y pecuniarios”.

Es el tipus de societat més estesa a Mallorca. Desconeixem el nivell de confessionalisme que mantingueren, i el seu influx a nivell social. Des de mitjan segle XIX fins a la creació de Seguretat social va ser l'únic mitjà existent d'assistència mèdica.

“en Mallorca, existen un gran número de estas sociedades, tanto en la capital como en las afueras y en las villas de su territorio, contando que algunas de ellas con 500 y hasta 800 socios...”²⁶

“Las sociedades de socorro, únicas existentes en nuestra isla han contribuido a mejorar la suerte material del obrero, más deben ser consideradas todas ellas, más bien que como asociaciones benéficas, como cajas de ahorro, puesto que el obrero contribuye con 5 reales mensuales a su sostenimiento para obtener 4 reales de auxilio diario en las ocasiones en que por enfermedad queda inútil para ganar el jornal...”²⁷

Són paraules de Pere d'Alcàntara Penya en les que deixa constància de quina va poder ser, al seu mode de veure, la realitat mallorquina en aquest aspecte. Es constata una gran abundància d'entitat d'aquest tipus, però continuava sense resoldre's la problemàtica obrera.

Un recent article²⁸ deixa constància de l'existència a Mallorca de 38 entitats pri-

vades de Socors Mutus, nosaltres quasi ens atrevim a dir que n'existiren un centenar pel material que hem pogut consultar a l'Arxiu Municipal de Palma, Reglaments, Arxius parroquials, notícies de premsa, etc. El que més ens interessa és poder discernir el nivell de confessionalitat que es va donar a Mallorca d'aquestes societats. Moltes estan a cavall entre i entre, no perden el seu contingut religiós per reminiscències gremials, i algunes neixen en un context purament catòlic, per exemple: Socorros Mutuos de la Corte Angélica de San Luis Gonzaga de Sineu (1879), Socorros Mutuos de la Tercera orden de San Francisco de Sineu (1889), socorros Mutuos del clero (1846).

Manquen, encara avui, estudis sobre les societats de socors mutus. Els que s'han fet és des de la perspectiva de la protecció social, preocupats pels aspectes tècnics de l'auxili, i no pels problemes de l'integració i l'assistència, i la formació d'una certa consciència associacionista²⁹.

5. Societats d'estalvi

La segona meitat del segle XIX es caracteritza per la fundació de les Caixes d'Estalvi arreu de tot l'Estat Espanyol. A Madrid s'inaugurava la primera el 17 de febrer de 1839 i a partir d'aquesta data se'n funden a la majoria de les províncies espanyoles. Aquestes institucions estan molt en sintonia amb la mentalitat burgesa del XIX d'ordre, propietat, seguretat, llibertat, diners, poder i estalvi. Mentalitat que a la vegada intentarà influir directament al proletariat i als propietaris.

Els estudiosos³⁰ distingeixen tres etapes diferenciades al llarg del XIX pel que fa referència a l'ordenament jurídic de les Caixes d'estalvi. Un primer pas d'antecedents, que va de la Real Orde del 3 d'abril de 1835 al Real Decret de 25 d'octubre de 1838 amb la creació de la Caixa d'Estalvi de Madrid. La Primera etapa abraça les institucions emparades per la Real orde de 17 d'abril de 1839, en total 13 caixes. La segona etapa, les posteriors al Real Decret de 29 de juny de 1853, 18 caixes en total. I la tercera etapa, les posteriors a la llei de 29 de juny de 1880, llei que qualifica a les caixes com a institucions benèfiques, quedant baix del protectorat del govern i de les autoritats delegades³¹, entre 1880 i 1900 tenim 16 caixes contabilitzades, entre les que es troben la Caixa d'Estalvi de les Balears, la de Manacor i la de Pollença.

Pel que fa referència directa a Mallorca entre 1875 i 1900 podem parlar de l'existència de tres Caixes d'Estalvi on l'església intervingué directa o indirectament.

1. Caja de Ahorros y Monte de Piedad de las Baleares (1882).

Certament la seva fundació va ser fruit de la conjunció d'una sèrie d'interessos, principalment de les classes burgeses, però cal que parem l'esment també al paper que hi va jugar els catòlics. Per estatuts, finalitat i contingut la Caixa no és confessional, però integra alguns catòlics. No podem parlar encara amb seguretat del paper que hi va jugar l'església, en canvi coneixem el que hi jugaren els republicans³².

2. Caja de ahorros de Pollensa (1893)

El 1879 es creava a Pollença la "Institución Libre de Enseñanza", fundada per Cifre de Colonya, amb una escola nocturna. A partir de 1890 contava ja amb una escola diurna i una nocturna. Però el més important per nosaltres és que el 1880 havia introduït l'estalvi escolar com a mètode formatiu, creant una humil Caixa d'estalvi

Escolar, que el 1884 s'havia de convertir en una autèntica Caixa d'Estalvi³³.

Aquets fets estimularen singularment els catòlics, que paral·lelament crearen unes escoles catòliques, i finalment, també, un "banco agrícola, caja de ahorros y monte de piedad". Aquesta institució destinada, sobretot, als petits propietaris, va comptar d'entrada amb el suport de 50.000 pessetes, i apareixia amb finalitats socio-polítiques per contrarrestar, la labor existent de la Caixa d'Estalvi de Colònia³⁴. Guillem Cifre era denunciat pel seu laïcisme i ateisme personal que professava.

3. Caja de Ahorros y Monte pío de Manacor (1894)

Les fonts que tenim per conèixer el neixament i vida posterior d'aquesta institució són mínimes.. Comptam amb els estatuts³⁵ i alguna memòria, que ens poden servir com a punt de referència, però res més, en aquest moment.

Rafel Rubí Pocoví³⁶ rector-arxiprest de Manacor, capellà d'esperit associacionista, va ser un dels fundadors de la Caixa, i l'home que hi va donar autèntic suport, especialment significació confessional. Desconeixem els motius de la fundació i les circumstàncies de la ciutat de Manacor, de l'únic que podem parlar és del seu caràcter estrictament agrari. La caixa intenta primordialment servir de promoció i ajuda als pagesos de Manacor i la seva comarca.

*"Si fijamos preferentemente nuestra atención en el estado comparativo de los préstamos y prórrogas que de existencia este Monte-pío y Caja de Ahorros, observaremos que si bien el número de préstamos sobre alhajas y valores del ejercicio que acaba de finir, no es muy superior al de los años anteriores, lo que puede significar que disminuye la escasez de las clases necesitadas, en cambio, ha aumentado considerablemente los préstamos sobre granos, auxiliando de un modo muy eficaz a la agricultura, principalísima fuente de riqueza de nuestro pueblo."*³⁷

Conclusió

Com es pot comprovar la investigació que estam fent en aquest camp encara es troba un poc mancada de material. Les fonts que hem pogut consultar no són prou suficients per atrevir-se a res en concret.

6. Cercles d'obrers catòlics

6.1. Els Cercles d'Obrers catòlics: les primeres creacions a Mallorca (1877-1886)

A nivell formal un Cercle d'Obrers Catòlics era l'evolució de lo que anteriorment fou el "casino catòlic". Durant el Sexeni Revolucionari existeixen ja a Mallorca diversos casinos d'aquest tipus, en concret a Ciutat, Porreres, i probablement a altres indrets de l'illa. Era un local que havia lograt confessionalitzar la tertúlia, l'oci, es donaven conferències, es llegia la premsa, etc. Quan a començament de la Restauració, s'introdueix a Espanya el Cercle d'Obrers, importat de França, es crea un nou tipus d'institució, més en consonància amb l'època. El moment polític és diferent, malgrat les sospites de l'Església, aquesta provoca que els catòlics actuïn a través d'aquestes associacions.

Tracten de ser una solució al problema social, amb una resposta interclassista,

amb una finalitat molt clara³⁸, sense que en aquest moment volguem extendren's molt amb aquesta qüestió. La finalitat primera era possibilitar que els obrers trobassin un àmbit d'educació i d'oci religiós. Si el mal social és purament moral —tal com l'entenen els catòlics— basta crear uns llocs on es fomenti un nou tipus de formació humana i religiosa. Si a tot això se'ls crea una mentalitat interclassista, de cooperació entre patrons i obrers, es pot veure clarament quina era la finalitat d'aquestes associacions.

El Cercle d'Obrers de Palma fundat el 1877³⁹ és un dels primers que es funden a l'Estat Espanyol⁴⁰. És difícil encara avui conèixer exactament el motiu de la seva fundació. A través del seu primer reglament és pot fer una aproximació a la seva finalitat, encara que fàcilment es tracta de la còpia d'un dels reglaments existents⁴¹.

El context a Mallorca es mostra favorable a aquest tipus de iniciatives. La premsa catòlica afavoreix públicament aquestes institucions. Des de les pàgines de "El Ancora" es remarca la finalitat instructiva dels "Círculos"⁴², i es posava de manifest com els obrers catòlics tenien un local ple de nins i adults que rebien ensenyament gratuït⁴³. El Cercle de Ciutat havia creat també el 1878 una "borsa de treball" i mantenia al principi una estructura gremial, especialment per mantenir el caràcter obrer, encara que tingués un caire artesanal. Desconeixem la procedència dels seus afiliats (650 el 1879) i altres detalls que en aquest moment no podem explicitar. Fonamentalment és una entitat de Socors Mutus, que també es dedica a la instrucció, és un lloc recreatiu, de distracció, on es fomenta d'una forma especial el teatre, amb un clar contingut moral i instructiu⁴⁴. No podem deixar de part que la gran preocupació dels catòlics els primers anys de la Restauració és la connexió "religiosa" amb el món obrer.

Amb la creació del Cercle d'Obrers Catòlics de Manacor el 1880 es posa de manifest com la premsa catòlica i els predicadors populars són els gran defensors de l'associacionisme catòlic. El seu naixement és fruit d'una missió popular, en la que col·laboren els sacerdots seculars i els jesuïtes⁴⁵. Foren especialment aquests els que tractaren de perpetuar l'esperit de lluita catòlica mitjançant les associacions de caire religiós: les Filles de Maria, Mares Cristianes... i les de caire obrer: el Cercle d'Obrers. D. Miquel Parera, aleshores vicari de Manacor⁴⁶ fou l'encarregat de formalitzar l'estructura del Cercle. La missió havia tingut lloc a principis d'any, i el Cercle es posava en funcionament el mes de juny, quan ja contava amb un local propi⁴⁷. Entre 1880 i 1887 Miquel Parera fou el consiliari, i a partir de 1887 el va substituir D. Juan Morey. Durant aquests anys es deixa sentir la influència dels jesuïtes, que continuen donant exercicis espirituals als socis del Cercle d'Obrers, als de la Conferència de San Vicenç de Paül i als joves de la Congregació Mariana⁴⁸.

De totes formes és molt poc el que coneixem de la vida del cercle, no hem trobat el seu reglament original, però gràcies a un discurs de Mn. Antoni Maria Alcover, coneixem la biografia del primer president del Cercle⁴⁹: Guillem Muntaner de la Torre, ex-alumne de Montision, president de les Conferències de Sant Vicenç de Paül de Manacor, membre de la Unidad Católica, diputat provincial el 1876.

Certament sí el cercle de Manacor va arrelar gràcies al seu caire urbà. Aquestes institucions difícilment, com veurem, aconseguïan tenir èxit a àmbits rurals. Els pagesos no podien mantenir una associació que tingués com a primera i, a vegades única, finalitat allò que era recreatiu.

Aquests dos Cercles coincideixen amb l'episcopat de Mateu Jaume (1876-1886),

però serà durant el de Jacint Mª Cervera (1886-1897) quan s'intentarà difondre aquestes institucions a totes les parròquies, convençut de la seva utilitat i temerós que les associacions antirreligioses prenguessin la davantera.

El naixement i l'intent de difusió d'aquestes iniciatives estan en consonància amb l'experiència de la "Unión Obrera Balear"⁵⁰ que va desenvolupar la seva labor a nivell educatiu i d'assistència mútua dins el món obrer. El 1886 tenia entre 10000 i 12000 afiliats. Entre 1869 i 1873 tenia un aire anàrquic i republicà, després a partir de 1881 és una associació de socors mutus i una entitat instructiva obrerista. Sens dubte, el fet de la difusió d'aquesta institució arreligiosa i fins i tot un tant anticlerical va fomentar que dins el camp catòlic es fomentassin entitats paralel·les.

6.2. Un intent de difusió dels cercles d'obriers catòlics (1887-1897)

Hem vist que quan J.M. Cervera es nomenat bisbe de Mallorca existeixen només dos cercles organitzats, el de Palma i el de Manacor, i qualque altre institució difícil d'enquadrar⁵¹, per manca de més coneixements. Pot ser important posar de manifest les mateixes paraules del bisbe dos mesos després de l'arribada a la nostra illa:

"Siendo la institución de los Círculos Católicos de obreros una de las asociaciones más recomendadas por Su Santidad, como apropiadas a las circunstancias actuales, y deseando promover la fundación de estos centros de acción católica en los principales pueblos de esta diócesis... venimos en confiarle (eren les paraules que dirigia Cervera a Josep Miralles) el encargo de procurar, de acuerdo con los Reverendos curas párrocos y con nuestra aprobación, la erección de los mencionados círculos católicos de esta Isla"⁵².

Josep Miralles fou el delegat diocesà, l'encarregat de realitzar el projecte del bisbe, amb el suport proper i interessat de Enric Reig, secretari de Cambra del Bisbat⁵³. Miralles va anar animant els rectors perquè anassin fundant Cercles d'Obrers com a contraposició a la Unión Obrera Balear. Igual que ells devien fomentar l'ensenyament i els socors mutus, a més del fins generals de la propaganda catòlica. Respecte al reglament pel que s'havien de regir aquestes associacions, J. Miralles prescindeix completament dels ja existents a Mallorca. Es dirigeix a Sardà i Salvany⁵⁴ que li proporciona el Reglament de la Juventud Católica de Sabadell, el recomana pels cercles, això posa de manifest que el que realment interessa és la propaganda religiosa i no el problema obrer.

En nom del bisbe J. Miralles pregava insistentment als rectors:

"Procure U. Sr. Párroco, complacer a S.E.Y., en sus nobilísimos deseos. U. que conoce a los católicos de esa, tómesela molestia de suplicarles que coadyuven a los propósitos de su prelado, y después de elegidos los individuos que han de formar la comisión organizadora y la junta directiva tenga la bondad de ponerme al corriente de cuanto se haga acerca de este asunto, como también en su día de la fecha de apertura del Círculo, para ponerle todo oportunamente en conocimiento del Sr. Obispo"⁵⁵.

El bisbe Cervera va actuar també a través dels arxiprests⁵⁶, perquè incitassin als seus respectius rectors, sobre els que havia donat potestat, i així a totes les parròquies es fundassin Cercles d'obriers⁵⁷.

Del fracàs d'aquest primer intent en parlen les xifres. Tant sols es va lograr la fundació d'un cercle, el de Bunyola el mes de gener de 1888. Probablement la

vida d'aquesta entitat fou molt breu, perquè poc després ja se'n deixa de parlar. Sabem que als seus començaments contava amb 130 socis, i D. Juan Nogués era el seu president⁵⁸. Un mes després contava amb 170 socis i havia fundat una escola nocturna que contava amb l'assistència de 84 alumnes⁵⁹.

J.M. Cervera, davant el fracàs per manca de resposta per part dels rectors, va optar per promulgar una circular sobre la fundació de Cercles d'Obrers Catòlics a totes les parròquies⁶⁰. Josep Miralles, des del "Seminario Católico" que ell mateix dirigia, intentava difondre les idees socials de Lleó XIII i les notícies referents als avanços del catolicisme social a Espanya⁶¹. La fundació de Cercles d'Obrers tenia així a Mallorca un caràcter diocesà. Es un intent des de d'alt, mancats de base popular i concientització per part del clero i dels catòlics.

S'insistia als catòlics mallorquins en la necessitat de crear institucions clarament catòliques, i es reiterava el fet que l'associacionisme acatòlic havia triomfat a l'illa i era necessari posar en funcionament obres de caire confessional.

"Escuchemos dócilmente estas palabras del sabio Pontífice, oigamos con gusto las de nuestro dignísimo Prelado y en la medida de nuestras fuerzas procuremos que sea pronto una verdad el establecimiento en los principales pueblos de Mallorca de los Círculos de obreros Católicos. Imitemos a los hijos de las tinieblas, más celosos en su propaganda que los hijos de la luz. En época no lejana supieron establecer en Mallorca la Internacional, que contó a poco con numerosos prosélitos y actualmente tenemos la Unión Obrera Balear, de tendencias demasiado conocidas, difundida por toda la isla y con un contingente de millares de socios. Si tales sociedades pudieron arraigar en nuestro suelo, ¿por qué no ha de suceder lo mismo a las asociaciones verdaderamente católicas?"⁶². Així es dirigia Miralles als catòlics mallorquins.

Uns mesos després el *Semanario Católico* publicava un article sobre "La Internacional", probablement per sensibilitzar els catòlics, estimular-los i posar-los en acció⁶³. Però una vegada més la resposta fou mínima per part dels rectors. El bisbe els donava uns mesos per crear els cercles a les diferents parròquies, molts ja ni tan sols contestaren a la secretaria del bisbat, altres s'excusaren que no podien o no sabien com organitzar-lo, i tan sols uns pocs es decidiren a fundar cercles: Muro, Randa, Son Servera, i poc després Petra⁶⁴.

Certament entre 1888 i 1900 la vida dels Cercles d'Obrers Catòlics a Mallorca és exígua. Si bé, reflexa la sensibilitat social del clero, el seu paternalisme i la seva escassa capacitat de lluita social. Poc a poc aniran sensibilitzant-se que la qüestió social no es pot resoldre només a través de predicacions apocalíptiques ni d'associacions piadoses. Però també és cert que els Cercles no aconseguiren arrelar a la Mallorca rural. Entre 1888 i 1900 només continuen amb una certa estabilitat els de Palma i Manacor. En aquests s'hi afegiran els de Lluçmajor (1897) i el d'Inca (1900)⁶⁵, els altres anaren desapareixent a poc a poc, probablement per manca de vida.

7. Les Escoles Catòlico-Obreres

La instrucció, es converteix en la preocupació primordial de les diferents associacions, tant d'una significació com d'una altra. La batalla de l'ensenyament ha estat una constant permanent des de la caiguda de l'antic règim, i es manifesta d'un mode especial a partir de la Restauració. El nivell cultural del clero facilita que es

dediqui a fomentar i crear escoles, diurnes i nocturnes, col·legis privats i a subvencionar escoles. Les Conferències de Sant Vicenç de Paül s'encarregaven de subvencionar-ne algunes, després les Escoles de Sant Josep, en mantindran també una sèrie.

*“Educar al pueblo haciéndolo justo, morigerato, laborioso y sufriendo, he aquí el gran medio para aliviar la miseria”*⁶⁶.

L'Església —segons A.J. Colom— va oposar les seves alternatives (Escoles nocturnes, escoles de Sant Josep, Associació d'obriers catòlics...) a les iniciatives pedagògiques de la burgesia que havia donat suport a l'Escola Mercantil⁶⁷. L'església illenca i el conservadorisme havien recobrat plenament el control ideològic de la nostra societat. Es difícil oferir una estadística exhaustiva de les escoles catòliques obreres de caire benèfic. Coneixem una sèrie d'escoles mantingudes per les Escoles de Sant Josep, regentades pels Pares Ligorins, on els seminaristes també col·laboraven fent escola⁶⁸, i algunes escoles nocturnes: Cercle d'obriers catòlics de Ciutat, de Manacor, Campos (1880), Sa Pobla (1880), Campanet (1884), Manacor (1881), una escola mantinguda i regentada per les Filles de Maria de Santa Eulàlia (1880), Foment Catòlic Balear, Pollença (1880). I suposam que a mesura que anirem continuant la nostra investigació en trobarem encara moltes més.

Sens dubte el laïcisme de la Institució Lliure d'Ensenyança va estimular a l'Església a crear escoles catòliques, ben vistes pel clero i per les forces conservadores en el poder. Aquest cas es dona d'una forma clara a Pollença⁶⁹. A més de tot això va augmentar el seu control sobre les escoles públiques. J.M Cervera recomana als arxiprests entre els seus deures, els de visitar cuidadosament les escoles, i el mateix bisbe les controla durant les visites pastorals⁷⁰. L'article 12 de l'exhortació als arxiprests deia:

*“Conforme a lo prevenido en el Real Decreto de 28 de marzo de 1852 visitarán los arciprestes las escuelas de instrucción primaria de su partido poniendo en conocimiento del prelado las faltas o defectos que notasen, si á su juicio las hubiere para mejorar la educación religiosa de la juventud á fin de poder tomar las providencias oportunas ó acudir en otro caso ó donde corresponda siempre con arreglo al citado Decreto”*⁷¹.

Pot servir de botó de mostra l'informe que l'arxiprest de Binisalem, Francisco Tortell, fa de la seva visita a Biniali:

*“La escuela de niñas está a cargo de Dña Margarita Gamundí y Roselló y éste es el asunto culminante del pueblo porque parece que dicha señora es de vida alegre y perdida, tanto que omite la santificación de las fiestas con escándalo. Se le ha formado expediente y el primer fallo parece que ha sido el suspenderle. Hállase en vísperas de casarse pero sería necesario que se le quitase la escuela porque sirve de piedra de ruina.”*⁷².

Respecte als col·legis catòlics és molt poc el que podem afegir, després de l'estudi de A.J. Colom⁷³. En aquest moment disposam d'algun col·legi més dels que ell anomena; però preferim esperar per poder completar millor l'estadística.

8. Altres Associacions Catòliques

En aquest capítol voldríem enquadrar aquelles associacions, nascudes en diferents àmbits eclesials, amb diferents funcions, unes de caire benèfic, altres cultural i altres a cavall entre una associació piadosa i una de tipus social.

8.1 Les obreres de Sant Josep (1873)

Es funda el 1873 per socórrer les mares i nines desvalgudes. L'associació, si bé surgeix en un context molt paternalista, es pot enquadrar en el seu just context social. No oblidem que la dona s'ha incorporat al treball, en les famílies més pobres que són precisament les que tenen més necessitat que les mares treballin és on es donen els majors problemes. Aquests aspectes són els que posa de manifest J.M. Palomares Ibàñez en el seu estudi sobre l'assistència social en el segle XIX a Espanya⁷⁵. Posteriorment, també, crearà escoles per a nines obreres.

8.2 Les Congregacions Marianes

a) "Los Seglares Católicos"

L'Associació de Seglars Catòlics s'ha d'enquadrar en la més pura tradició je-suïstica. El 1597 s'havia fundat a Montision la "Congregación de Caballeros y Oficiales", que desapareixerà a causa de l'expulsió dels jesuïtes. Dispersos els jesuïtes en cases particulars, sense estatuts canònics ni estar establerts legalment a Ciutat, continuaren exercint la seva tasca entre els catòlics⁷⁶. Quan definitivament s'instalen a Ciutat, el 1879 presenten l'associació de Seglars Catòlics, com a germen de regeneració catòlica (individu, família i societat). Comptava al principi amb 120 socis, considerats com a socis fundadors. La societat prescrivía una sèrie de preceptes, alguns exercicis de pietat, freqüència als sagraments i reunions més o menys nombroses, però, sobretot, el que se pretenia era fer front a la propaganda del mal.

Per estatuts la Junta Directiva comptava amb un grup de comisions, que es suposa que representen l'autèntica vida de l'associació: culte, catequesi, missions, propaganda, caritat, informadora i literària. L'associació funcionava per seccions formades per grups de 10 a 20 individus, amb un cap de secció, reunions mensuals, etc. El Reglament prescriu: regles comuns per a tots els associats⁷⁷, regles particulars⁷⁸, oficis que es retribuïran per a l'associació⁷⁹, les sessions⁸⁰, i els actes religiosos obligatoris⁸¹.

Fonamentalment ens interessa pel contingut i les persones que formaren l'associació. Sobretot, perquè fou un focus important d'ideologia catòlica, a través de les vetles literario-musicals i el contingut de les conferències que allà es donaren. Tot això es duia a terme a partir de la finalidad de l'associació:

*"tratarán de ser humildes, pero verdaderos y eficaces cooperadores de los sacerdotes en la santa empresa del restablecimiento, no sólo del reinado espiritual de Ntro. Señor Jesucristo sobre las almas, sino también, en cuanto les sea dado, de su espiritual soberanía sobre los hombres reunidos en sociedad."*⁸².

Les associacions que tant amb el nom de Seglars Catòlics o com a congregacions marianes que es fundaren arreu de tota l'illa forem prou nombroses: Sineu

(1880), Pollença (1884), Felanitx (1884), Santanyí (1884), Campos (1884), Inca (1884), Son Servera (1884), Sa Pobla (1884), Lluçmajor (1884), Muro (1884), Manacor (1884)⁸³.

Voldria oferir també una sèrie de fonts que poden ser útils per a un estudi posterior d'aquesta associació⁸⁴, a més de les notícies que sovint es troben a la premsa de l'època.

b) *Les Congregacions Marianes de Joves*

Paral·lelament als Seglars Catòlics, que representaren l'associacionisme adult fomentat pels jesuïtes, s'anaren creant i fomentant "les congregacions marianes de Joves", ferment de posteriors accions socials als nostres pobles. A penes disposam de fonts per poder fer una valoració del pes que tingueren aquesta època, però sens dubte va ser prou important.

Es crearen les de: Muro (1884), Pollença (1887), Búger (1896), Sa Pobla (1897), El Terreno (1897), Binisalem (1897), Inca (1897), Capdepera (1899), Cas Concos (1899), Sineu (1899)⁸⁵.

8.3 La Juventut Catòlica

Havia estat inaugurada a Madrid el 6 de gener de 1869 com "academia científico-literaria, compuesta exclusivamente de jóvenes católicos resueltos a defender la unidad religiosa de España, cualquiera que sean las opiniones meramente políticas que cada uno profesa". Als seus començaments estava lligada a la "Asociación de Católicos", coordinadora ampla dels catòlics per lluitar contra el laïcisme de l'estat. A Mallorca els anys de la primera República els carlins, crearen una acadèmia semblant que es va disoldre el 1873.

Aquesta acadèmia de la "Juventut Catòlica" seguia l'exemple de la societat suïssa d'estudiants catòlics fundada el 1841, i la "Società della gioventù Cattolica Italiana" fundada el 1868, arrel del primer Congrés de Malines. Arreu de l'Estat Espanyol la seva difusió va ser notable especialment a Catalunya. La influència de la que es va fundar a Palma probablement venia de Sabadell on F. Sardà i Salvany n'havia fundada una.

A Palma va quedar constituïda el 28 de juliol de 1881⁸⁶. Coneixem els reglaments originals de l'associació⁸⁷, i en línies generals quines foren les activitats més importants que varen desenvolupar. Bàsicament era un lloc de trobada, de discussió i de diàleg de literats, clero i gent molt acostada a l'Església. Desgraciadament aviat es va convertir en un espai de lluites entre les diferents faccions catòliques, especialment quan va deixar de ser president G. Massot i fou elegit el Marquès del Reguer:

"Al començament del 1884, els siglofuturistes, més joves però més nombrosos, imposaren la seva candidatura a la renovació de la junta de la Juventut Catòlica, de la qual fou elegit president el Marquès del Reguer, jefe de los Tradicionalistas, amigo particular de Nocedal y adicto al Dr. Sardà, lo cual motivó la baja de algunos socios significados unionistas"⁸⁸.

El Marquès del Reguer va intentar donar un nou rumb a l'acadèmia. Es va impulsar una publicació pròpia titulada "Boletín de la Academia Juventut Católica" (1884), amb la col·laboració de B. Singala, L. Carnicer, J.M. Quadrado, Tomás

Forteza, M. Costa i Llobera, A.M. Alcover, J.M. Sureda i Verí, J. Ferrà, etc.

El 17 de desembre de 1885 fou elegit J. Ferrà com a president⁸⁹, i en fou probablement el darrer que tingué la societat. El seu fracàs només es pot entendre des de la problemàtica que estava vivint el catolicisme mallorquí, però sobretot amb la disgregació que es va produir dins els mateixos tradicionalistes, amb la divisió entre carlins i integristes el 1888.

9. Breus conclusions

1. Mereix destacar-se l'associacionisme catòlic dins el contexte socio-religiós de l'illa, encara que cal fer menció de que no està al nivell d'altres àmbits geogràfics de l'Estat Espanyol.

2. Hem pogut comprovar com la majoria de les associacions esmentades varen ser creades abans de la publicació de la "Rerum Novarum" (1891). Aquesta enciclica immediatament fou publicada a la premsa catòlica de Mallorca (El Católico Ballear, juny 1891), i a partir del moment de la seva publicació va començar la propaganda d'obres de divulgació de l'enciclica. Poc després, també, se'n farà una traducció al mallorquí, obra de Bartomeu Ferrà.

3. Es pot constatar una certa participació dels Cercles d'Obrers Catòlics a les Assamblees catòliques. El de Manacor va ser representat a la "Asamblea de las Corporaciones Católico-obreras de España. Valencia 1893" i es varen adherir els de Palma i Petra⁸⁹.

4. Els mallorquins participaren massivament a la peregrinació obrera a Roma el 1894, organitzada per la Confederació Nacional de Corporacions Catòlico-obreres i patrocinada pel Marquès de Comilles. Aquest acte que va tenir un gran ressó a nivell parroquial no va servir com incentiu per augmentar el nombre de les associacions catòliques⁹⁰.

5. Entre 1875 i 1900 es pot anar constatant que l'Església mallorquina va anar progressant en la seva preocupació social, desgraciadament, emperò empena excessivament per la Curia Episcopal conscient de l'avanç de l'associacionisme laicista, socialista o anarquista.

NOTES

1. Per no estendre-me citaré tan sols: J. ANDRES-GALLEGO, *El movimiento obrero-cristiano: replanteamiento*, a *Nuestro Tiempo* 285 (1978) 261-294; ID., *Pensamiento y acción social de la Iglesia en España*, Ed. Espasa Calpe, Madrid, 1984: en aquesta darrera obra l'autor cita pràcticament tota la bibliografia existent sobre el tema.

2. Pere XAMENA, *Història de Mallorca*, Ed. Moll, Mallorca, 1979, p. 321.

3. J. MASSOT I MUNTANER, *Església i societat a la Mallorca del segle XX*, Barcelona, 1977.

4. Pere GABRIEL, *El moviment obrer a Mallorca*, Barcelona, 1973.

5. Les set obres conegudes de J. Bibiloni són:

— *Discurso inaugural en la apertura de los estudios de la Universidad literaria de esta isla, ejecutada el 18 de octubre de 1827*, Palma, 1827.

— *Solemnes exequias que la Provincia de Observantes de Mallorca hizo en el real Convento de San Francisco de Asís de Palma el 23 de enero de 1832 a su benemérito hijo Rd. Fr. Juan Buenaventura Bestard*, Palma, 1832.

— *Derrotero del Brasil o descripción de las costas de la América meridional entre Santa Catalina y Buenos Aires, e instrucción para navegar por los mares del Brasil*, Palma, 1840.

— *Discurso que en la Iglesia de San Francisco de Asís de Palma el día 30 de junio de 1846 en la solemnidad que en obsequio del Beato Raimundo Lulio...* Palma, 1846.

— *Cristianos-socialistas*, Palma 1848.

-- Explicaciones que, en descargo de su conciencia y rectificación de sus ideas, presentó el autor del folleto "Cristianos-socialistas" al Ilmo. Sr. Obispo de Mallorca D. Rafael Manso, obispo entonces de la Diócesis de Mallorca y actualmente de Zamora, Palma 1855.

— Discurso en la bendición de la bandera de la Milicia Nacional voluntaria de Palma de Mallorca, Palma 1856.

6. De J.M. QUADRADO ens interessan sobretot els seus articles publicats a "El Ancora" de Barcelona i a "La Fe" de Palma de Mallorca. Cfr. C. MARTÍ, *l'Església a Barcelona 1850-1857*, I, Barcelona 1984, pp. 209-245, fa referència a Quadrado com a home moderat, ponderat, obert i comprensiu respecte a la lluita obrera. G. SABATER, *José María Quadrado. El polígrafo Balear*, Ed. Cort, Palma de Mallorca 1967, p. 123: cita tots els seus articles de caire social.

7. G. MIR, *El socialisme utòpic de Jeroni Bibiloni*, a Lluç sept. 1972, pp. 21-24; J. BENET-C. MARTÍ, *El moviment obrer durant el bieni Progressista (1854-56)*, I, Barcelona, 1976, pp. 183-85; J. MAS I VIVES, *El pensament democràtic*, Randa, 8 (1979), pp. 125-150.

8. Cfr. M. DURAN, *Repercusiones de la Revolución de 1868 en Mallorca*, Palma de Mallorca 1980, Palma 1952, pp. 163-172.

9. *Reglamento del Círculo Católico de esta ciudad* [Palma] (1869), a Arxiu Municipal de Palma, Negociat de Foment, Ll. 1505.

10. Cfr. G. CORTES, *Nuestra ciudad al fundarse el Círculo de Obreros Católicos*, pp. 12-13.

10 bis. L'arxiu del Cercle d'Obrers Catòlics de Palma ha estat adquirit per la Universitat de les Illes Balears, mentre aquest treball es trobava en impremta.

11. Cfr. V. CARCEL ORTÍ, *Los Boletines Eclesiásticos oficiales de España. Notas históricas*, a *Hispania Sacra* 19(1966)45-85.

12. Cfr. F. DIAZ-I. MOLL, *El periodismo integrista: El Ancora. Palma de Mallorca (1880-1900)*, *Mayurqa* 19(1979-80)189-203. G. MUNAR, *D. Miguel Maura y Montaner*, Mallorca 1977, pp. 50-54. J. MASSOT I MUNTANER, *A.M. Alcover deixeble de Félix Sardà i Salvany*, a *Randa* 15(1983)83-104.

13. Cfr. MADRE ALBERTA GIMÉNEZ, *Cartas (1874-1922)*, intr. Margarita Juan, Palma de Mallorca 1982, pp. 261.

14. M. REVUELTA GONZÁLEZ, *La Compañía de Jesús en la España Contemporánea. I: Supresión y reinstalación (1868-1883)*, Madrid 1984, pág. 1023.

15. Cfr. F. MONTERO, *El primer catolicismo social y la Rerum Novarum en España (1889-1902)*, CSIC, Madrid 1983.

16. A. VICENT, *Socialismo y anarquismo*, Valencia 1985: apareix J.M. Cervera entre els bisbes que donen suport al llibre.

17. Cfr. la nostra tesina de llicenciatura sobre l'episcopat de J.M. Cervera presentada a la Universitat Gregoriana, Juny 1984.

18. J. MASSOT, *A.M. Alcover...*

19. Cfr. J.J. GIL CREMADES, *El reformismo español. Krausismo, escuela histórica, neotomismo*, Ed. Ariel, Barcelona 1969, pp. 173-175.

20. F.B. MOLÍ, *Un home de Combat* (Mossèn Alcover). Edit. Moll, Palma 1981. J. ROTGER, *Don Antonio María*, Publicación del Círculo de Estudios, Palma 1928. Julio TUESTA (pseudònim), *D. Antonio Mª Alcover. Algunos datos para su biografía*, Palma de Mallorca 1911.

21. Per veure les fluctuacions a Mallorca aquests anys: A. GIL I-T. APARICIO, *Sebastià Gili Ferrer*, Ed. Sever-Cuesta, Valladolid 1976. J. TOMAS MONSERRAT, *Medicina y médicos. Mallorca, siglo XIX*, Impr. Moderna, Lluçmajor 1976.

J.M. LOPEZ PIÑERO, *Medicina y sociedad en la España del siglo XIX*, Madrid.

Pot ser útil també: "Revista Balear de Medicina, Farmacia y Veterinaria", quinzenal, a partir de gener de 1885.

22. A. ROMEU DE ARMAS, *Historia de la Previsión social en España. Cofradías, Gremios, Hermandades, Montepios*, INPr. Madrid 1944.

23. J. ANDRÉS-GALLEGÓ, *Pensamiento...* pp. 144-5.

24. Cfr. SANTOS JULIA, *Socialismo y revolución en el pensamiento y acción política de Fr. Largo Caballero*, prólogo a: F. LARGO CABALLERO; *Escritos de la República*, Ed. Pablo Iglesias, Madrid 1985, pág. XIV.

25. J. ANDRÉS-GALLEGÓ; *Pensamiento...* 149.

26. P.A. PENYA, *Memoria de la Comisión para el estudio de las cuestiones que interesan a las mejoras o bienestar de las clases obreras de la provincia de las Baleares*, Palma 1887, p. 14.

27. *Ibid.* p. 20.

28. A. LEZCANO PASTOR-M. CONCEPCIÓN ROSSELLO, *Sociedades privadas mallorquinas del siglo XIX*, a BSAL 39(1983)539-546.

29. Cfr. M. RALLÉ, *El montepío obrero ¿anacronismo o modelo?* a *Estudios de Historia Social* n. 30/III(1984)7-19.

30. Com a bibliografia bàsica per aquest capítol citarem:

L. PALACIOS BAÑUELOS, *Las Cajas de Ahorros en la Andalucía del siglo XIX*, Confederación Española de Cajas de Ahorro, Madrid 1977.

J. LOPEZ YEPES, *Historia urgente de las Cajas de Ahorros y Montes de piedad en España*, Confederación Espa-

ñola de Cajas de Ahorros, Madrid 1973.

B. ANTON RAMÍREZ, *Montes de Piedad y Cajas de Ahorros, reseña histórica y crítica*, Madrid 1976.

F. VELLOSOLO, *La instauración de las Cajas de Ahorros en España en el siglo XIX y la ideología de la época*, a *Boletín de Documentación del Fondo para la investigación Económico y social*, vol. 4 oct-dic. 1972, pp. 693-696.

L. PROFITOS PARRA, *Influencia del espíritu cristiano de los católicos beneméritos en la creación y desarrollo de las Cajas de Ahorros benéficas españolas*, Barcelona 1952.

31. L. PALACIOS, *Las cajas...* 57-63.

32. Cfr. L. ALEMANY, *Notas para una pequeña historia de la banca balear*, Banco de Crédito Balear 1872-1972, Impr. Mn. Alcover, Palma 1973.

M. BOTA TOXTO-B. MESTRE, *Sa Nostra, a Sa Nostra, cent anys d'història de les Balears*, Ed. Salvat 1982, pp. 265-286.

33. Cfr. F. BONNIN AGUILO, *Guillermo Cifre de Colonya 1848-1908. Ensayo biográfico*, Palma 1970.

34. Cfr. A.J. COLOM-F. DIAZ DE CASTRO, *El fracaso del krauso-institucionalismo en Mallorca*, a *Mayurqa* 16(1976)5-69.

35. *Estatutos de la Asociación de Beneficiencia Caja de Ahorros y Monte Pío de Manacor*, 1894.

36. Rafael Rubí Pocoví (1842-1932) cfr. *BOEOM* 72(1932)141.

37. *Memoria leida en la junta general celebrada por la Asociación de beneficencia Caja de Ahorros y Monte-Pío de Manacor, el día 17 de febrero de 1901*, tip. Grau, Manacor 1901, pp. 5-6.

38. ANDRES-GALLEGO, J., *Pensamiento y acción social de la Iglesia en España*, Ed. Espasa-Calpe, Madrid 1984, pp. 160.

39. F. PONS VALLES, *Labor social del Circulo de Obreros Católicos de Palma*, Tip. La Esperanza, Palma s.a.

40. ANDRES-GALLEGO, J., *Los círculos de Obreros (1864-1887)*, a *Hispania Sacra* 29(1976)259-310.

41. *Reglamento para la sociedad Circulo de Obreros Católicos de Palma*, Palma 1877.

42. *El Ancora* 11 enero 1881.

43. *Ibid.*, 25 enero 1881.

44. MIR, G., *Literatura i societat a la Mallorca de postguerra*, Ed. Moll, Palma de Mallorca 1970, pp. 57ss.

45. Els predicadors forens: els jesuïtes PP. Jaume, Sancho, Mir i Martin; el P. Rosselló de Sant Felip Neri i els capellans Barrera, Sala i Maura. Cfr. J. LLABRES, *Noticias y relaciones históricas de Mallorca*, T.V., p. 605.

46. M. PARERA FORNÍ: *Necrología* a *BOEOM* 53(1913)221.

47. Cartoria de: M. Parera a D. Mateo Jaume, Manacor 8 de junio de 1880, i de M. Jaume a M. Parera, Palma 10 junio de 1880; a *ADM* III/127/315.

48. *El Ancora* 5 febrero 1881.

49. A.M. ALCOVER, *Discurs llegit en els obrers catòlics de Manacor per honrar la memòria de l'amo'n Guillem Muntaner de la Torre, mort die V de desembre de l'any del Senyor MDCCCXCVII*, Estampa Sant Juan 1898.

50. Cfr. Pere GABRIEL, *El moviment obrer a Mallorca*, Ed. Curial, Barcelona 1973; *Id.*, *Entorn al moviment obrer a Mallorca*: I, *Randa* I(1975)89-128; II *Randa* 2(1975)101-122.

51. El 1880 s'havia fundat a Caimari la "Congregación de obreros de San José" destinada a solucionar els problemes de la classe obrera (Cfr. *El Ancora* 23 març 1880).

52. Carta de J. Miralles a Sebastián Ordinas, párroco de Algaida (APA), Llig. Oficios de la parroquia, s.n.

53. J.I. VALENTI, *El Ilmo. y Rmo. Sr. Doctor D. José Miralles y Sbert, obispo de Lérida*, Palma 1916, pàg. 21.

54. Cfr. J. MASSOT i MUNTANER, A.M. *Alcover deixeble de Felix Sardà i Salvany*, a *Randa* 15(1983)83-104.

55. Carta de J. Miralles a S. Ordinas, Palma 2 de juny de 1887, APA, ilig. oficios de la parroquia s.n.

56. *Exhortación Pastoral de J.M. Cervera a los arciprestes*, Palma 29 de abril de 1887, *BOEOM* 27(1887)165-182.

57. Carta de F. Mir a S. Ordinas, Lluemajor 6 juny de 1887, APA, oficios parr. s.n.

58. Cfr. *BOEOM* 28(1888)17-18.

59. *Semanario Católico* 25 febrer 1888, p. 63.

60. Circular publicada a Palma el 8 de maig de 1888, *BOEOM* 28(1888)175-184.

61. J. TORRENDELL, *Movimiento católico*, a *Semanario Católico* 7 enero 1888, pp. 3-5.

62. J. MIRALLES, *Leon XII y las sociedades obreras*, a *Semanario Católico* 26 mayo 1888, pp. 161-163.

63. 4 agost de 1888, pp. 244-245.

64. Cfr. F. TORRENTS, *Apuntes históricos de Petra*, 4 toms, Tall. Gráf. Apóstol y Civilizador, Petra 1982.

65. *Reglamento del Circulo de Obreros Católicos de Inca*, tip. Sastre y Pieras, Inca 1900.

J. ANDRES-GALLEGO, *Pensamiento...* 44.

67. A.J. COLOM, *Notes sobre els inicis de la pedagogia obrerista a Mallorca*, a *Educació i cultura* n. 3, pp. 161.

68. A. VINYALLES, *La Real Casa de San Cayetano de Palma de Mallorca*, El P. José Mariano Tallades C.R., a "Regnum Dei", Roma 1971, pp. 513-524.

69. A. COLOM-F. DIAZ DE CASTRO, *El fracaso...* 32.

70. Instrucción Pastoral del obispo de Mallorca sobre los deberes y atribuciones de los arciprestes en este obispado, a *BOEOM* 27(1887)165-182.

71. *Ibid.*

72. Libro de Visita del Arciprestazgo de Binisalem. Año 1888. A.P. Binisalem.

73. *Els Col·legis privats de segona ensenyança a Mallorca. Els orígens*, a *Educació i Cultura* n. 4, pp. 31-41.
74. *La Iglesia española y la asistencia social en el siglo XIX*, a *Estudios Históricos sobre la Iglesia Española contemporánea*, El Escorial 1979, pp. 118-149.
75. *Reglamento para la asociación de obreras de San José*, Impr. Felipe Guasp, Palma 1873.
76. P. BLANCO TRIAS, *El Colegio de Nuestra Señora de Montesión en Palma de Mallorca*, Impr. Mn. Alcover, Palma 1948.
77. *Agregación a la pia Unión del Sagrado Corazón de Jesús establecida canónicamente en la Iglesia de Montesión de los PP. Jesuitas*, Impr. F. Guasp, Palma 1832.
78. *Reglamento de la Asociación de Seglares Católicos*, Tip. Católica Balear, Palma 1881, pp. 37-54.
79. *Ibid.* 55-68.
80. *Ibid.* 69-72.
81. *Ibid.* 73-76.
82. *Ibid.* 77-86.
83. *Reglamento...*
84. *Congregaciones Marianas*, a BOEOM 77(1937)149-155.
85. *Catálogo de los señores que pertenecen a la Asociación de Seglares Católicos*, Palma 1887.
86. Pedro SAMPOL RIPOLL, *Noticias históricas de la Congregación de la Anunciata actualmente de la Inmaculada Concepción establecida en esta Capital*, Hijos de J. Colomar, Palma 1901.
87. *Manual del Congregante de la Inmaculada Concepción y San Luis Gonzaga*, Tip. F. Guasp, Palma 1899.
88. *Reglamento de la Congregación de la Inmaculada Concepción y de San Luis Gonzaga*, Tip. Católica Balear, 1888.
89. *Memoria de la Congregación de San Luis Gonzaga desde su fundación en la iglesia de Montesión de Palma en el día 10 de enero de 1879 hasta el presente año de 1883 seguida de una noticia nominal de los individuos que la componen*, Impr. Villalonga, 1883.
90. *Congregación Mariana. Palma de Mallorca. Bodas de Oro 1878-79/1928-29*, Impr. Altés, Barcelona s.a.
91. *Montesión. Revista Mariana. Bodas de Oro 1879-1929. Número extraordinario*.
92. G. VIVES, *Obras y amores, en la Congregación Mariana de Seglares católicos*, Tip. S. Pizá, Palma 1911.
93. *Congregaciones Marianas*, a BOEOM 77(1937)149-155.
94. J. POU MUNTANER, *Noticias y relaciones históricas de Mallorca siglo XIX*, Palma de Mallorca 1985, pág. 40.
95. *Reglamento de la academia científico-literaria de la Juventud Católica de Palma de Mallorca*, Tip. Católica Balear, Palma 1881.
96. J. POU MUNTANER, o.c., pág. 363.
97. A. VICENT, *Socialismo y anarquismo*, Valencia 1895, pp. 611, 613.
98. R.M. SANZ DE DIEGO, *Catolicismo social español ante la peregrinación obrera de 1894*, a *Estudios Eclesiásticos* 55(1980)3-26.